

Príspevky k dejinám agrárnim a sociálnim.

Jos. Salaba.

I. K dejinám agrárnim ve Slezsku i u nás.

Ve své práci »O neznámé agrární reformě¹⁾ a sespolečnění půdy ve staročeském státě« ukazoval jsem k tomu, že vrchnosti v Čechách (s Kladskem) a na Moravě (s Opavskem) v 16. století udělovaly hromadně poddaným zákupní právo na rustikální půdu, a to více méně zdarma, či lacino, tacite a za rozšíření roboty veškeré (ruční i potažní) ve zvětšených tehdy a rozmnožených panských dvorech a při intensivnější té doby polním, rybním, lesním i průmyslovém hospodářství šlechty. Důkazem pro to vše mně byla jednak časová i logická souvislost těch jevů hospodářských a sociálních (rozšíření panského hospodaření i roboty), jednak současná s tím hromadná existence nových knih (»purkrechtních« a »gruntovních«, odlišných svým rázem i účelem od urbářů), jakož i t. zv. verunků (»závědků«). A že dělo se tak tacite jaksi, t. j. více méně bez listin a toliko zřizováním oněch knih purkrechtních atd., vychází z toho, že listin zákupních ze 16. věku je i u Rožberků v tamní spořádané registratuře a kanceláři zachováno a zmíněno mnohem méně, než z doby starší a vůbec i méně, nežli listin odúmrtních. Máme tu příklad skutečné agrární reformy, zejména v 16. století, dosud však méně u nás povšimnuté. A je to de facto i sespolečnění rustikálu našeho mezi pány a lid, a to nejen po stránce hospodářské, ale i právní. Je to vlastnický nárok a podíl. Smysl zřízení knih pozemkových pro vsi je více méně alienace rustikálu, jeho prodej (arce emphyteutický) sedlákům; udělení, oddělení i uznání rustikálu jakožto zvláštního právního těla. Pozemkové knihy neznačí jen dědičný nájem a jakési účtování; na to stačily panské účty a starší urbáře, chované stále na zámku. Veškery tyto důvody a doklady, třeba přesvědčivé, nebyly však všechny přímé.

O Slezsku, jež jsem slíbil ještě více probrati, chci nyní uvésti svědectví příma a zvláštní. Týče se to Horního i Dolního Slezska, ač dovolává se hlavně Zemského zřízení knížectví Opolského, do něhož inserován byl i robotní řád knížectví Opolsko-Ratibořského

¹⁾ Sborník věd právních a státních, 1924. Tam viz také mé další důkazy a doklady, jichž nebudu zde tudíž opakovati.

z doby krále Ferdinanda I. Je to tamže hned v úvodu, zde pak v odstavci 5. »Zřízení o poddanství²⁾ a volnosti lidu obecného«, vydaného 1. října 1652 knížaty a stavy slezskými, jež otisknul Jos. Kalousek z J. Jak. Weingartena (Codex Ferdinandeo-Leopoldino-Josephino-Carolinus, 1720, Praha, u Conrada Müllema, str. 286—291, č. 160.). Cituji přímo z Weingartena, str. 287, kterého mám před sebou, kde však poznámek není.

Tento 5. odstavec, podáváje jakýsi historický a právnícký výklad o vzniku, povaze i vývoji poddanství a roboty ve Slezsku, popírá tamže existenci človecenství i otroctví (»sclaveria«), dovozuje, že roboty nemění ničeho na sociálním i právním stavu sedláků, zahradníků i vůbec poddaných, kteří jsou a tedy i zůstávají lidmi svobodnými (a to na základě toho, že drží své statky vlastnický i dědičně) a mají svou vlastní jurisdikci, trestní i popravčí právo, jako v městech. O těchto statcích se dí, že je mohou prodávati i měniti, nejen mezi sebou a měšťany, ale že mohou kontrahovati i se svými vlastními pány a před soudy jednati; že mohou se svým jménem disponovati inter vivos, quam mortis causa. (To byli tedy ti více méně zakoupení, jak je zve Grünberg; současně s právem odúmrtí.) Směrem k polským hranicím že však nacházejí se t. zv. obsazené statky (besetzte Güter), jež náležejí vlastnický vrchnostem a které jsou chudším lidem (patrně příchozím z Polska) přenechávány i s jistým mrtvým a živým inventářem (»an Vieh, Hausrath und anderer Zugehör«), za což vykonávají panství své služby, »aber liberi homines sein und verbleiben«. Taktéž to bylo se statky v dřívější době v knížectví Opolském a Ratibořském, až císař Ferdinand I., pohnut jsa důležitými příčinami, nařídil, »dasz allen Bauersleutten ihre Güter von ihren Herren um ein ziemlich leidlich Geld erblich verkaufft und den Besitzern aus Gnaden gegeben werden solten, dieselben weiter (wann es ihre Nothdurfft oder Gelegenheit erfordert) zum theuristen, als sie können, zu verkauffen.« Zde je tedy o Slezsku dotvrzeno přímo, co jsem v oné své práci vyvozoval o Čechách a Moravě. Je to rozšíření stavu, který byl v Dolním Slezsku, i na chudší slovanské Opolsko a Ratibořsko; rozšíření to počtu těch t. zv. zakoupených, jak o nich mluví Grünberg, i v Horním Slezsku, a to od doby Ferdinanda I. Právili se arci, že to Ferdinand I. »nařídil«, je to pouhý loyální euphemismus stylu 17. v. Něco takového mohl panovník poručiti toliko na panstvích komorních, jež mu patřila vlastnický a která přímo držel; i na velkostatcích lenních a zástavních mohl to učiniti již jen s dohodou dotyčných držitelů, třeba náleženy také koruně; z důvodu zkrácení příjmů či úroků.

---

²⁾ Viz i Kalouskovy »Řády selské a instrukce hospodářské« (Arch. Čes. XXIII., č. 246, str. 286—297, str. 289); otisk Kalouskův je uspořádanější a má poznámky.

Totéž platí o majetku církevním vůbec. Na vlastní půdě šlechtické nemohl král naprosto ničeho rozkazovati. Patrně to tedy Ferdinand I. více méně odporučoval. Fakt zajímavý. Učinil to Ferdinand I. vlivem snad názoru a příkladů západní Evropy, nebo z vlastní iniciativy?³⁾ Uvedu zde jednu okolnost, jež to asi mnoho vyloží. Komorní panství, zejména po konfiskaci, r. 1547 v Polabí (Brandýs, Lysá atd.), upravována byla pro veliké hony zvěře, zvláště polní; na př. pro bažanty, koroptve, zajíce, dále i pro jeleny, srnce, kance atd. Kvůli tomu byly tam zřizovány velmi rozsáhlé obory i bažantnice, pořádány hony, štvance a j. v. Následkem toho polní plochy četných panských dvorů byly odkrojeny odtud a přidělovány hospodářství loveckému, k oborám, kde z nich dělány lesní louky, pastviny i napajedla pro zvěř, dále deputátní pozemky a obydlí pro personál a vůbec budovy i areál pro správu a zábavu honební. Další následek toho byl, že polní hospodářství bylo tam tudíž valně zmenšeno a částečně i opuštěno, tak že některé plochy panských a do jisté míry zrušených dvorů byly po té hojně přidělovány (v nájmu a p.) malozemědělcům. Ferdinand I. činil tu tedy ctnost pouze ku svému užitku, nic více; vždyť jinak jednati ani nemohl. A šlechta jen v tom toliko pokračovala. Byl rozšiřován lidový nájem; ba i rustikál. V základě to byla pak — raabisace (o níž se tolik mluví), před Raabem; a i za Josefa II. z těchže více méně důvodů, jako za Ferdinanda I. I 18. století učinilo tu vlastně jen »z nouze ctnost«, z praktických důvodů hospodářských. Nutno jistě znáti všechny okolnosti, bychom nějaký zjev mohli posouditi jasně a postaviti do správného světla.⁴⁾

* * *

³⁾ Soudím z toho ze všeho (jakožto resumé), že lze u Ferdinanda I. mluvit o vlivu dvojím: o vlivu dobovém a celkovém povahy víc ideové a názorové — účinek to liberalismu reformace, působícího nepřímě tehdy i na katolíky; a o vlivu místním, našem, povahy více hospodářské a praktické, jak jsem to již výše vylíčil (přechodem od polního k loveckému hospodářství). Že reformace působila i sociálně dokazuje vývoj její v Německu i v Polsku do r. 1550 a u nás (až do r. 1450). A že byly u nás knihy pozemkové a soudy purkrechtní již i r. 1540, dokazuje tamže už mnou citovaný Brtvín. Ferdinand I. do Slezska Horního přenášel toliko — českomoravský vzor, který poznal u nás nejbližší; vždyť rakouské země tehdy ještě pozemkových knih neměly, kdežto české (i Slezsko) už ano. Soudím, že výklad ten je odůvodněn.

⁴⁾ Potvrzuje se tu tedy opravdu i o Slezsku přímo, co jsem o Čechách a Moravě dokazoval více nepřímě. Nevadí však, neboť onou již uvedenou souvislostí jevů hospodářských, agrárních, administračních a sociálních vložil jsem i jiná fakta z dějin sociálních atd.: vznik té pravé, veliké a rozmnožené roboty; stav a vývoj i rozdíl hospodaření na velko- i středostaticích (církevních, komorních a šlechtických); rozšíření počtu »zakoupených« a souvislých s tím knih pozemkových; jakož i smysl a význam jich i »verunků« u nás; a konečně trochu i vývoj práva vlastnického, tabulárního a dědického u poddaných. — O smyslu raabisace« psal jsem v Brdlíkově »Zemědělském Archivu«, 1924.

Název⁵⁾ »Registra purkrechtní, jinak gruntovní«, přichází — mimo uvedené mnou příklady ve »Sborníku věd právních a státních« 1924 — také na Královéhradecku (Přím, 1740, Kalousek I. c. XXIV., č. 424), na Slánsku (panství Mšec pro ves Milaj, ač se tam stejně píše: »gruntovní soud« jako »purkrechtní soud« (kolem roku 1700); dále u Poděbrad (na př. ves Kluky před 1550), na Lounsku a Postoloprtsku na majetku Hrušků z Března kolem r. 1600, a to na panstvích Citoliby i Pšany, a pak Bitozeves atd. Tím je i jinak názor mnou tam projevovaný dotvrzen a doplňován. Selský řád pro Bitozeves z roku 1580 vydal Th. Antl (Památ. archeolog., XIX., 41—46), selský řád pro Chlumčany a Lišťany z r. 1608 pak Fr. Štědrý (Sborník histor. kroužku, XX., 146—154) a má původní název »Artykulové, jimiž se sousedé a všickni obyvatelé... řídití a spravovati mají.« Pro Bitozeves je odstavců 36, pro Chlumčany 42 de facto; v celku oba se kryjí.

Onen řád z r. 1608 je však hojnější, a to o §§ hospodářské. Za to po stránce některých pokut je buď mírnější (na př. pro církev) tím, že je snižuje, či mění, vosk v peníze — jak to ukazují konečně též formule i výklad připojených přísah pro rychtáře a konšely, kteří mají dozíratí na zachovávání tohoto selského řádu, t. j. jeho »přípovědních nebo zápovědních« artykulů.⁶⁾

⁵⁾ V AU Nro 3: »Registra... v nichž se pořádně poznamenává, kdo na kterém gruntu sedí, za čej koupil, co vyplatil, aneb co ještě dopláceli a po čem se ročně klade, komu co bráti náleží, zejména zapsáno jest při přítomnosti urozeného pána Karla Staršího Hrušky z Března« (26. února 1608).

Jméno »purkrechtní knihy« přichází dále též u Kolovratů kol r. 1600 na panství Buštěhrady a Nové Hrady u Loun. (Pokud se tak děje na panství Brandýs n./L., Stará Boleslav a zboží kapitoly hradčanské, již jsem uvedl.) Na Vimperku byly knihy sirotčí, odúmrtí a gruntovní (1561—1586) dosti dlouho kumulovány. R. 1663 obnoveny tam »wegen der Türkengefahr«. — Na Lounsku atd. setkáváme se též s názvem: peníze závdavní, t. j. verunky staré, jakožto kupní závdavky na selskou živnost.

⁶⁾ Z těchto § 1—3 týká se povinností k církvi; § 4, 6, 13 a 14, 15 a 18 pak povinností k pánu, a to 4 (o platech, ourocích, desátcích atd. vrchnosti a farářů); zákaz prodeje, zástav, měn, či parcelace živnosti (6); 13-15 (o výhostech, podruzích povinných k poddanství a o robotách chalupníků). Dále §§ jsou policejní: 10-12 (bezpečnost požární - ohledávání a čištění komínů, řádné konání ponúcek a zákaz sušení konopí a lnu v pekárnách, pecích a v kamnech); 36—37 o povalecích a lehkomyšlných ženských; 30—35 řád pro křemáře o výčepu piva, by zamezeny byly neřády i přestupky vzniklé z opilství; 24 a 26: zákaz bakrlíků (jezevčků), pytláctví a chytání ryb i raků (38); 18—20 (zákaz utrhnání na cti, sousedské i ženské). Hospodářské §§ jsou: 21 (zápověď změny mezníků); 22 a 23 (zákaz pastvy, požínování trávy a obilí, vůbec polního pychu); 39 a 40 (zápověď volného prodeje všeho druhu dobytka a chlévského hnoje); 25 a 27 (zákaz nesvobodných cest a ničení plotů), jakož i »nápolků« (7); zákaz obchodu se židy (17); rychtář a konšel mají dozíratí na hospodaření sousedů, nejméně za půl roku navštívití jich statky a zamezování poklesu stavení, živnosti i koní (§ 9).

Souhlasím se Štědrým, že novým⁷⁾ je kol r. 1600 zákaz t. zv. nápolků, k čemuž jsem dospěl srovnáním s jinými řády a všemi té doby; ještě před 25 lety o nich nečteme. Je to však pochopitelné. Nápolek je volný nájem půdy vzdělané, z níž se platí pouze naturáliemi — polovice sklizně, t. j. 50%! Zjev ten je důkazem, že po r. 1600 byl na Lounsku (a tuším v severních i středních Čechách) »hlad po půdě« a veliká již populace, mnoho nájemců a málo volné půdy. Patrně to byli podnájemci panských i selských ploh. Polovice sklizně — toť činželichovní, i je pochopitelné, že se nájemci často střídali — musili; v době neúrody nemohli obstáti a odejíti naprosto musili. I je nevěcnou poznámka⁸⁾ Štědrého, »že sedláci před r. 1620 polí si méně hleďli, se statků pobíhali« (— a to i na str. 154 i na str. 30, 100, 183 a 214, tamže r. 1902 o při Ondřeje Věžského, faráře v Opočně.) Pravdou je opak, neboť maloročník hospodařil dost intensivně tehdy. Právě celkový obraz, plynoucí z tohoto řádu, ukazuje, že i život i poměry hospodářské, situace pána i poddaných mohly tam býti dosti spořádané. Tyto poměry sociální i agrární⁹⁾ kol r. 1600 v Čechách chci ve 3. části srovnati se slezskými kolem a po r. 1652.

II. Nápolky.

(Méně u nás známé, i jiné formy hospodářské u šlechty v Evropě vůbec.)

Budiž mi teď dovoleno učiniti malý exkurs o tom výše zmíněném t. zv. nápolku. Je to u nás málo známá posud forma hospodářského podnikání i zasluhuje několik slov o sobě. Nápolek objevuje se u nás teprve as kol r. 1600, a to v Čechách severních. V době pozdější (v 18. st.) isem se s ním u nás také sice setkal, ale pouze málo i skrytě, což je také přirozeno: bylať zbytečna (ježto byla u nás robota a režijní soustava na velkostatech) a proto byla

---

Peníze gruntovní (závdavní) a dědičné má každý v čas skládati a rychtář atd. nemá jich vydávati nebo půjčovati z truhlice obecní (5 a 8); v § 16 je zákaz rukojemství za cizí poddané; ženitba poddaných (42), jich dětí (29), jakož i služba na cizích gruntech (28) se bez dovolení pána zapovídá; § 41 přikazuje rychtáři atd. bezodkladné sestavení odúmrtního inventáře po zemřelých poddaných. § 2 ukazuje, že »kostelníci« vedli i zádušní pokladnu i účty, tyto peníze (»jistiny« i »ourok«) inkasovali, předkládali »při soudu nebo kostelním počtu« pánu celoroční účetní závěrku a půjčovali z té pokladny poddaným a sirotkům peníze (jakož i z truhlice obecní), a to s dovolením pána a na dostatečné rukojemství i ourok.

⁷⁾ Novým je též zákaz mysliveckých psů jezevčků a myslivosti sedlákům a podruhům, což je dosti symptomatické.

⁸⁾ Za to nesouhlasím s posudkem ČČH. o celkové práci Štědrého. Sedláček nemohl udělati topografii Čech celou. Jestliže ji kdo z archivu doplňuje, a to monograficky, nelze toho odsouditi. —

⁹⁾ Tyto nápolky 16. v. na Lounsku atd. jsou zajímavou analogií těch už vylíčených volných nájímů na východě Slezska.

těž u nás zapovídána.¹⁰⁾ Ale ve Francii (zvláště na severozápadě, na př. v Touraine atd.) bylo jí hojně užíváno ještě i za Restaurace po r. 1815. Pán půdy dal nájemcům nejen půdu, ale i byt a hospodářská stavení, jakož i osivo; někdy i inventář mrtvý a živý (náradí a zvířata hospodářská). T. j., pronajal více nájemcům nejen parcely jednotlivě, ale celý dvůr, začež děлил se s nimi i o výdaje i o zisk, většinou naturální, bera polovici sklizně všeho po odečtení výloh; tedy z polí, luk, ze zahrad i stromů, z vinic atd. Dozorem na toto dělení pověřen byl správce panský, který přijímal polovinu určenou pro pána. Soustava tato byla však dosti nákladná, nespolehlivá a složitá v účetnictví, jež se měnilo dle toho, co se dělilo. Tím spíše, jestliže pán (padrone) nájemci (kolonovi, mezzadro) propůjčil i část provozovacího kapitálu, tak že to pak byl už podnik spíše konsorciální.

Šlechta si dále stěžovala, že nájemci prý prodají napřed, přičemž se smluví na její účet s kupci, kteří jí pak podávali kartelované ceny nižší; také prý byla od svých lidí zkracována tím, že celé polovice sklizně jí náležitě nedostala. Z té příčiny již před r. 1848 i teď vidíme tam víc pachtů celistvých, peněžitých i dvorových a nikoli dřívějších naturálních a více parcelních. Rolníci už té doby seli tam obilí jenom každý 4. rok, aby pole měla každý rok jiné plodiny. I před revolucí (r. 1789) ostatně užívala tamní šlechta nejvíce formy nájemné na svých panstvích (opačně od naší šlechty) a ráda prodlévala nejvíc u dvora, v Paříži a vůbec v činnosti veřejné (úřední, vojenské a p.). Sedlák¹¹⁾ sice byl tam (skoro jako ve Švýcarsku) více vlastníkem své půdy; bylo to však jen in theoria, ježto měla šlechta ve Francii na ní ohromné služebnosti, jež sedlákovu sklizeň (třeba neměl robotní povinnosti v našem smyslu) neobyčejně zkracovaly a s nesmírnými daněmi¹²⁾ úžasně tížily. Ten francouzský

¹⁰⁾ Nápolek nebyl prováděn u šlechty (aspoň větší), neboť tam byl zbytečný; bránila mu tehdejší režijní a robotní soustava u nás. Vyskytoval se však v 16. a 18. století (kdy byla zas již větší populace) u nižší šlechty s málo půdou (jež chtěla i do města) a u sedláků bez dětí, kteří toužili po odpočinku. A bezzemci, podruzi i mladší synové četné rodiny toužili po půdě. Zde však byl nápolek na půl i na třetinu sklizně zapovídán; vidíme to nejen kol. r. 1600 (jak již výše uvedeno), ale i z patentu Marie Terezie d. d. 4. listopadu 1752 jakožto lichva i poškozování berní.

¹¹⁾ Za to vývoj poddanského práva tabulárního a dotyčné agendy není tam tak patrný. Odborníci říkají, že tamní rejstříky o pohybu poddanských realit nerovnájí se našim pozemkovým knihám.

¹²⁾ Dluhy francouzských králů velice rostly. Prvním důvodem byly válečné podniky Karla VIII. (1483—1498), Ludvíka XII. (1498—1515) a Františka I. (1515—1547). Dále rodinné nesváry synů Kateřiny z Medici, která mezi poslední členy rodu Valois (Frant. 1559—1560, Karel IX. 1560—1574 a Jindřich III. 1574—1589) nasila tolik jedu, vyvolávaly četná spiknutí (lotrinských Guisů a Františka d'Anjou), vyžadovaly zvýšení stálého královského vojska, špehounského personálu a zvláštní odměny milců. Jindřich III. měl již tolik dluhů a tak málo úvěru, že si vypůjčoval už i na 10% úroku. K tomu (vlastně již od doby Jindřicha II. 1547—1559, za oněch jeho synů, i za Jindřicha IV. 1589—1610, za Ludvíka XIII. 1610—1643 i za Anny Ra-

polonájem (métayage) užíván byl též v Itálii (mezzeria, mezzadria) a vůbec u národů románských (i v Americe jižní), ba i v Asii, v antice; dále také v Německu západním, kde jako ve Francii byla panství menší; v západ. Německu zván byl polonájem Halfen-, Halbscheid-, Halbpacht, Teilbau, Teilbau — u pánů i kolonů. Nájem se tedy dělil dle objektu, času a výnosu; a byl i tím kombinován.

Poměřům sociálním porozumíme, poznáme-li poměry agrární a hospodářské. Z nich pak vyvěrají často fakta politická. Revoluce francouzská vznikla i z důvodů sociálních a hospodářských. Proto je žádoucí znáti hospodářské formy šlechty a lidu v dobách minulých.

Šlechta starší kulturní oblasti (v zemích románských, Anglii, Nizozemí a západním Německu), kde byla větší populace a rozvinutější hospodářské formy, měla většinou menší velkostatky (jež přejímali obyčejně prvorození synové), hledala své živobytí ve službách církve a dvora (jakožto vojáci, úředníci a dvořané) i u nejvyšší šlechty; holdovala pak konsorciálním obchodům, dolování a výrobním podnikům státním i soukromým, jichž se účastnila jako tichý společník půdou, surovinami, vlivem i styky a kapitálem. Na půdě pak užívala a částečně dosud užívá hlavně nájemných forem všeho druhu, jež kombinovala: nájem celého panství, jednotlivých dvorů, objektů, na čas delší i kratší, jednotlivcům i družstvům, za naturálie, suroviny, peníze či za obé. Lid pak vlivem antiky a církve užíval zákupu — nejmíc ve formě t. zv. franckého lánu — počínaje již od doby Karlovců. Následkem toho lid netrpěl tolik robotou, jako spíše zas velkými i různými dávkami a — ze-

kouské) vedeny občanské války, zejména s Hugenoty. Za Richelieua vmísila se Francie se Švédy do války třicetileté (1635—1648). Také dvorské pletichy a policejní aparát pohltily zas mnoho peněz. Stejně bylo za Mazarina († 1661). Tento arci restringoval a vyškrtával mnohé výdaje (pensiónáře) dvorské, za to však sám byl hrabivý. Královské dluhy francouzské rostly tedy válkami vnějšími (zvláště se Španělskem) i vnitřními, intrikami i spiknutími, čímž zvětšoval se pořad výdej na stálé vojsko a policii. Vzrůstal však neustále i náklad na vydržování dvora králů. Francouzská šlechta vždy hledala obživu u dvora svých panovníků. Ale v 16., zejména pak v 17. a 18. století stalo se u ní přímo zásadou, že nejen mladší, ale i prvorození synové šli ke dvíru do služeb dvorských, vojenských a úředních, někdy i k církvi; svůj statek doma prostě pronajali. A celý tento ohromný (často příživnický) aparát dvorský musli králové vydržovati. Proto jim rostly dluhy i úroky a proto zvyšovali daně měšťákům i sedlákům. Tato příživnická, líná a vysávající soustava Paříže, která svou stkvělostí i zábavností tolik k sobě přitahovala a vábila, musila konečně padnouti. Nepomohl už ani Quesnay se svým rozhledem a fysiokratismem. Přišla konečně finanční katastrofa, nemožnost nových daní i půjček a s nimi konečně velká revoluce (1789 —). Ostatně i u nás šlechta snažila se nápodobiti šlechtu a dvůr francouzský, ač ne tolik. (Jaká to byla vlastně vláda za Karla VI.?) Bvla to opravdu nemoc takofka celé Evropy 18. v., ve které za Ludvíka XIV., XV. a XVI. se pokračovalo až do r. 1789.

jména honebními — služebnostmi — vůči šlechtě. Ve Švýcarsku lid se vůbec osvobodil. Také ve Švédsku a v Norsku nebylo vázanosti selské půdy. V Anglii zmizela od r. 1836.

Za to v mladší kulturní oblasti, kde bylo již méně obchodu (mimo Hansu a pobřeží) a více zemědělství — v tehdejších východním Německu, v zemích českých a polských i části Uher — šlechta, majíc tam i větší velkostatky, nežli bylo na západě: od nájemného hospodaření přecházela k vlastní režii, zřizujíc velké dvory na rostlinnou výrobu a jiné podniky hospodářské, od čehož povstala pak robota vlastní; toto režijní hospodářství dobře ostatně se shodovalo s rodinným nedílem našim. V části Německa a u nás dalo se to kol r. 1500 (se zárodky před r. 1400), v Polsku po r. 1550. V Uhrách vlivem tureckého panství (1526—1699) byl vývoj většinou zadržěn a staré podniky byly jen pomalu obnovovány i přizpůsobovány v 18. století rovněž režijnímu podnikání, při čemž robota i osobní nesvoboda lidu v zemích uherských a polských byla ještě tužší,¹³⁾ nežli v zemích českých, ježto šlechta uherská a polská (v 17. a 18. v. ostatně i česká, francouzská atd.), jsouc buď chudá, buď k jiné práci (podnikatelské a konsorciální) nevychovaná, chtěla žít jenom ze státu a z poddaných. Tyto hospodářské a sociální zvláštnosti střední Evropy trvaly až do konce 18. st. a vlastně až do r. 1848 i déle ještě. Nájemné a konsorciální formy západní pronikaly sem zas víc kol r. 1800 a pomalu (nepočítaje arci u nás s rozkvětem 16. a v Polsku 17. věku). Balkán a východ pod Turky a Tatary zakrněly a živořily ve staré patriarchální, zemědělské záduze (vedle ohromných robotních a lesních velkostatků státu a církve), při čemž Rus vystřídala rod v 16. v. mirem¹⁴⁾ (obcí).

Starý lenní poměr Evropy západní a střední, vytvořený za Karlovců, ač byl po svém rozkvětu a se svými stinnými hospodářskými i sociálními stránkami během doby obmezován i zúžován, trval vlastně až do r. 1848. Osobní odvislost venkovanů v Anglii mizela ovšem již od 14. st., ve Francii úplně teprve r. 1789, v Dánsku 1788, v Německu od 1783 do 1818.

Bylo nutno podati lapidárními rysy tento co nejstručnější obraz názorů, zásad i forem, bychom měli aspoň všeobecný výhled do hospodaření šlechtického a poddaných v cizině i u nás, v době starší a novější, ku srovnání i poznání rozdílů a příčin vývoje; tím spíše, že se u nás málo píše i ví o »nápolku«, o formě hospodářské, nám tak málo známé.

Je velmi příznačné pro vývoj situace lidu a poddanství, že teprve doba tereziánsko-josefinská (jako jsme viděli u nápolku) pokračuje v agrární politice 16. století. Tak

¹³⁾ Viz u Rieggra (Materialien zur alten u. neuen Statistik von Böhmen, Prag 1787).

¹⁴⁾ Majíce ovšem na mysli daňovou reformu Ivana IV. Ale repartici daní od členů »těhlé« obce mezi sebou vidíme již od 14. století.

sám známý onen patent d. d. 1. XI. 1781 si přeje, aby páni půdu (rustikál, ač poněkud i dominikál) poddaným prodávali, a to co možná lacino.

Nápolek u nás kol r. 1600 a 1750 je důkazem zas již četnější populace a »hladu lidu po půdě«, tak že Mar. Terezie opět už po r. 1750 dovolila dělení selských živností. Toto dělení bylo však omezeno (reskr. d. d. 23. I. 1751 a 11. XI. 1752), a to z důvodů stále berní schopnosti poddaných; jejich plocha nesměla však sklesnouti pod 40 měr. Tímto dělením živností selských nebyla také míněna přímá parcelace jejich. Páni stále ručili za odvádění poddanské berně a proto si také odtud vyvozovali právo na dozor na jejich hospodaření i na zákaz parcelace rustikálu. Ale Josef II. (20. V. 1785 a 21. VI. 1787) částečný jeho odprodej (ovšem za jistých podmínek) zase připustil. K základním tehdejšími nařízením pro náš rustikál patří i král. reskript d. d. 31. VII. 1750 (jímž zakázáno pánům »připotahovati« rustikál k dominikálu), který do 25. I. 1789 opakován byl ještě po té šestkrát. A také v řádu o dědické posloupnosti potom vyhověno sedlákům, kteří až dotud k vůli výměnkům dávali živnost nejmladšímu. Patent 3. IV. 1787 nařizoval prioritu nejstaršího syna; ale v řadě 7 reskriptů o tom (1786—1789) bylo ono tíživé ustanovení konečně zrušeno (26. V. 1791).

Literatura: H. Sée (*Esquisse d'une histoire du régime agraire en Europe aux 18. et 19. siècles*, Paříž 1921); Bertagnolli (*La colonia parziaria*, Řím, 1877); Sugenheim (*Gesch. d. Aufhebung der Leibeigenschaft u. Hörigkeit in Europa*, Petrohrad, 1861); Judeich (*D. Grundentlastung in Deutschland*, Lipsko, 1863); mnoho najdeme též u Roschra (*Nationalökonomik*, 1903), u Meitzena (v *Schönbergově Handbuch d. pol. Oek.*), u Goltze (1904, *Agr.-wes. u. Agr.-polit.*), u Schiffa (*Gr.-risz d. Agr.-recht.*, 1903), a u Zobkowa (*D. Teilpacht nach römisch. u. öst. Recht*, 1894, Běrl.); též u Blomeyera (*Pachtrecht*, 1873), u Thaera (*Syst. d. Landwirt.*, 1896), Hanssena (*Agr.-hist. Abhandlung*, Lip., 1880), Kraffta (*Lehrb. d. Landwirtsch.*, 1903) a v *Handwörterb. d. Staatswissensch.* O miru u Keuzlera, Simkoviče a Miljukova.

K citované tuto práci H. Sée nutno dodati, že je to kniha znamenitá, nepodává však dosti vysvětlení ani o zemích italských, pyrenejských, skandinávských, německých a rakouských, ba ani o Nizozemí a Švýcarsku. Tím spíše mezery vidíme tedy o zemích českých, polských, uherských, balkánských a ruských. V dějinách agrárních nelze od sebe dělit fakta právní, velikost i druhy držby a její formy (komassaci či parcelaci), čehož posledního nebylo také dosti dotčeno, ač má to tak velký vliv na výsledky i formy hospodářské, ba i sociální na západě a východě, ježto souvisí to s hospodařením animálním nebo vegetabilním. Z té příčiny lze sice souhlasiti, že Labe a Sasko tvoří nenáhlý přechod mezi západní a východní oblastí. Vidíme-li však již v Sasku dvojí formy, platí to tím spíše o zemích rakouských (ba poněkud i o českých a polských). Uhry pak dlouho zachovaly jakýsi starší přežitek. (Viz podivné tamní mapy katastrální.) Není úplné shody ani mezi Belgií a Holandskem, ba ani v jižním Německu, kde na př. kus jižního Bádenska atd. ukazuje někde i

podobu se sever. Švýcarskem. Dánsko odchyluje se poněkud již od Švédska a zvláště od Norska a někde se blíží pevnině. Tyto dvojí agrární formy dokazuje nám též existence komasovaných větších samotových dvorů a vsí (ať již trochu s naší držbou parcelovanou, či též scelenou). Tyto samotové selské dvorce bývaly často značně svobodné (osobně i věcně) a obyčejně lenního původu (ač nikoli vždy), jak to vidíme zejména v zemích rakouských. O Německu existuje hojná literatura. O Balkáně, Uhrách a Rusku mnoho přinášejí znamenité práce prof. Karla Kadlece, té, K. Jirečka a j.

III. K poměrům sociálním ve Slezsku.¹⁵⁾

(Další rozbor regulativu z r. 1652 a srovnávací pokus s našimi poměry.)

V uvedeném již slezském zřízení o poddanství z r. 1652, »wie es mit denenentwichenen Unterthanen hierfür gehalten werden soll«, praví se v témže 5. odstavci, že p o d d a n s t v í se vždy nepřiznává a musí býti dokázáno listinami, což vede k mnohým sporům; že a jak může býti získáno i zrušeno a že někde bývá t v r d š í, jinde méně, v u b e c ž e n e n í v š u d y s t e j n é, jak to zjevno z různých snešení slezských knížat, tamních zemských zřízení, rozmanitých rozhodnutí i judikátů. [To je konečně však v Čechách a na Moravě v theorii též. Když se jednalo za Marie Terezie o zrušení člověčenství,¹⁶⁾ i tehdy se dokazovalo, že v Čechách a na Moravě není otro-

¹⁵⁾ Z literatury mnoho věcí o Slezsku přinesly mimo Praska, Zukala a Slámu: Věstník Matice Opavské (1878—) a Selský Archiv, který r. 1924 upravil rejstřík všech prací tamže od počátku vyšlých; Zeitschrift f. Gesch. u. Altertum Schlesiens (Vratislava, 1846—1856—); Schriften d. histor. statist. Sect. d. k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung d. Ackerbaues, d. Natur- u. Landeskunde 1851—; dále také Schles. Gesellsch. f. vaterländ. Kultur (Vratislava, 1803—), Patriot. Ges. in Schlesien (1772—1791), dále: časopisy moravské (německé i české, na př. Časopis Matice Moravské, Brno, 1869—). U Němců lze poukázat na známé práce Grünhagenovy, částečně i Rachfahlovy, Grünbergovy (zejména Bauernbefreiung) a j. v. Z pramenů (mimo naše Regesta a moravský Codex) nutno ovšem připomenouti Codex diplomaticus Silesiae (1857—); nám však běží především o století 17. Všeobecně poukazují na Dahlmanna-Waitze (8. v., 1912, str. 53, 61, 67, 81 atd.), pak na Zírta (I. d. 1899, a V. d. 1911). Tamže možno naléztí též materiál o Lužici i Kladsku atd., zvláště: Niederlaus, Mitteil. 1896—, Neues Laus. Magazin 1822—1898, Laus Mon.-schrift 1793—1808. Arbeit. d. Oberlaus.-Gesellsch. 1753—1853, Anzeiger 1833—1840, Čas. Mác. Serb. 1848—1898, Vierteljahrschr. f. Gesch. u. Heimatskunde d. Gr. Glatz 1881—. Z pramenů, pokud nutno: Verzeichn. d. Oberlaus. Urkund. 1799—, Urkundenb. z. Gesch. d. Markgr. Nied.-Laus., Cod. dipl. Lusat. Super. 1851—1903. Cod. dipl. Saxon, 1864—. (Viz ostatně u Dahlmann-Waitze l. c. str. 52, 53, 56, 60, 61, 66, 79—81. — Ku srovnávacímu pokusu s věcmi českými užito citované již výše Kalouskovy publikace o podd. řádech, práce Grünbergovy, jakož i našich historiků o 17. a 18. v., pokud arci přinášejí více detailů především o správě nad poddanými. Především jsem asi čerpal přímo z archivů (28 švarcemburských, na př. v Chýnově a jv.) o sporech před kr. fiskál. úřadem, jež Grünbergovi ušly vlastně.

¹⁶⁾ Vidno i ze známého spisu Grünbergova (Die Bauernbefreiung in Böhmen, Mähren u. Schles.).

ctví.] Nelze, bychom byli unešeni krásnými slovy Slezska; dlužno znáti i skutky, praksi a skutečné jednotlivé případy o tamním poddanství, či člověčenství, a nakládání s lidem.

Že je moje zdrželivost i skepse ohledně chvály Slezska odůvodněna, v y c h á z í i z p ř e d c h o z í h o i z toho, co jsem psal r. 1924 ve »Sborníku věd právních a státních«, jakož i z výkladu o soudní samosprávě vsí ve Slezsku. Ale o této, jak je patrné ze Skopalíkova archivu na H a n é, možno mluvíti v 16. věku i na Moravě. I tam byli »pudmistři« (purkmistři) jakožto zástupcové lidu vedle rychtářů, jakožto zástupců vrchnosti. Což je přece určitou analogií stavu, jaký byl v městech.

O vzniku roboty dí se ve Slezsku totéž již r. 1652, co v Čechách a na Moravě až v době tereziánsko-josefinské a r. 1848: Že při vysazování vsí a statků za stara prvním kolonistům rustikál přenecháván byl »ohne Entgelt, oder um leichtlich Pre-tium«; za to, že byla vzájemně zřízena jistá urbaria,¹⁷⁾ kde ti kolonisté se zavazovali »ad operas et alias praestationes«, jež »cum ist iure et onere... auf ihre posteros transmittiret«, jakž to vychází »ohne Zweifel ex conventionibus et pactis cum subditis initis«; že však robotou svého stavu nezměnili a nestali se otroky (servitus, mancipium — dle římského práva), aniž toho sami chtěli, ježto robotný rustikál může přejmouti i svobodný měšťan a šlechtic a nestává se už proto poddaným.

* * *

Ono »Zřízení o »poddanství lidu« ve Slezsku z r. 1652« Kalousek (l. c.) dosti chválí: »Jest až s podivením čísti, kterak knížata a stavové slezští... v tomto snešení kus za kusem staví se na stranu rozumné slušnosti a blahověle k poddaným proti rozmanitým způsobům útisku, které v Čechách ve dvou stoletích p ř e d c h á z e j í c í c h byly uzákoněny a prováděny.« (!)

Při povrchnějším čtení, bez hlubšího rozboru a bez bližšího uvážení skutečných fakt bylo by snad opravdu možno dospěti k větší chvále Slezska. Srovnávajíce s tím však naše poměry, musíme říci, že i u nás v 16. st. bylo fakticky to, co slušného ve Slezsku, ale písemně se málo uvádí; za to však ono, co bylo i u nás i ve Slezsku nepříznivého, slezští pánové obestírají pěknými slovy. Celkovým srovnáváním docházíme k výsledku, že p o m ě r y byly u nás i ve Slezsku, t. j. v českých zemích, v z á k l a d ě t y t ě ž. Provedme nyní bližší rozbor důležitého onoho dokumentu slezského z r. 1652:

¹⁷⁾ Potvrzuje se tím i o Slezsku, co jsem tvrdil o urbářích ve své práci v »Selském archivě« (1921—1923): že u nás vlastně vznikají už kol r. 1250 (u církve a snad i u koruny); u šlechty o něco později (ve 14. v.) — třeba nejsou zachovány všechny — t. j. i ty první, původní a nejstarší urbáře.

V obvyklém kancelářském úvodu 17. v. udává se historie jeho vzniku. R. 1650 (5. prosince) přišel z Vídně svolávající rozkaz krále Ferdinanda III. ku král. vrchnímu úřadu ve Vratislavi, na základě kterého vykonáno o neděli Jubilate r. 1651 na schůzi knížat, stavů a zplnomocněných vyslanců k nim přednesení, jehož výsledkem byl memoriál d. d. 3. srpna 1651 a jejich jednomyslný závěr: aby u vrchního a knížecího práva vyhotoveno bylo trvalé dobrozdání o poddaných ze Slezska i do Slezska zběhlých, jak s nimi příště nakládati i přiváděti je zpět. I zvolena tam k tomu zvláštní komise deputovaných, kteří na základě dřívějších sňesení knížat ve Vratislavi, na podkladě lanfrýdů, různých policejních i zemských zřízení atd., po mnohém uvažování a hlasování pro schůzi dne 29. září na sv. Michala 1651 připravili k poradě u vrchního soudu písemnou relaci, jež s některými poznámkami od sněmu, knížat i stavů celého Horního i Dolního Slezska ve své konečné formulaci byla 15. března r. 1652 i ve Vídni ratifikována od Ferdinanda III. v 41 od Kalouska číslovanych odstavcích, jež byly 1. října r. 1652 ve Vratislavi tiskem publikovány.

Odstavec 1. tyto poddané blíže definuje jakožto sedláky, domkáře, zahradníky a lidi robotné s jich statky, dědičnými platy a povinnostmi všelikými, což je jako u nás, leda že Auenhäusler jmenují se u nás chalupníci.

§ 2 a 3: Zemím sousedním (Uhrám, Polsku, Braniborsku, Lužicím atd.) přislubuje se ochota vracetí jich poddané do Slezska zběhlé, žádá se tu však vzájemná služba, jinak že od této ochoty upouštějí. (Stejně u nás.)

Odstavec 4. (o domácích poddaných) ukazuje, že i ve Slezsku poddaní svým pánu v úbec utíkali, že byly tam nezbytny řádné výhosty a že páni u sebe zadržovali cizí poddané, začež se jim tu vyhrožuje značnými pokutami. (Jako u nás.)

Uvedený již odstavec 5., jednající o poddanství, o »zakoupených«, o jich statcích, robotách, povinnostech, právu vlastnickém i dědičném, odpovídá věcně i našim; ve Slezsku je především stylisace liberálnější a zřejmě formulace skutečných poměrů, podaná ve formě právní dedukce už r. 1652, což stalo se u nás až teprve za Marie Terezie. Ve Slezsku se člo vě č en ství popírá. Také u nás poddaný nebyl prodáván svou osobou, ale svým statkem, prací dědičném, odpovídá věcně i našim; ve Slezsku je především stylisace liberálnější (zda i formulace skutečných poměrů?), podaná ve formě právní dedukce už r. 1652, což stalo se u nás až teprve za Marie Terezie. Ve Slezsku se člo vě č en ství (jako u nás) popírá. Také u nás poddaný nebyl prodáván ovšem (jako orientální otrok na trhu) přímo svou osobou, ale co do formy jen svým statkem, **prací** i platy (jako ve Slezsku); formule a přílohy trhových smluv jsou konečně ve všech českých zemích stejné. Ale také ve Slezsku (jako u nás) byli muži dodávání

v ojsku a ženy do panských dvorů. Vrchnosti všudy potřebovaly pracovníky a peníze! I ve Slezsku — dle tamního obyčeje zemského — jsou sedláci, zahradníci a vůbec robotníci svým páním zavázáni více poddanstvím [»stärker und genauer¹⁸⁾], než jiní poddaní, a to kvůli svým statkům a pozemkům. (Názor, jako u nás.) Samospráva¹⁹⁾ vesnická a zvláště soudní (ba i hrdelní) byla však ve Slezsku jistě větší, starší a ve více vsích (kolonistů německých v Dolním Slezsku), než u nás, a to nejen ve věku 17., ale i v 16., 15. atd. (V Čechách toto omezení bylo patrným, ač nevídaným sociálním důsledkem bázně z husitského hnutí.)

Odstavec 6.—15.: Kdo je poddaným (jak se nabývá poddanství). Smysl § 6 dí, že poddaným je i domkář, řemeslník a jiný, kdo má výživu pod jistou vrchností. (Poddanství se tu míní tedy také jakožto součástka patrimoniální administrace, ve smyslu (věcném), úřední agendy i moci nad poddaným, a to i ve smyslu osobního svazku, i nabytím robotní usedlosti.)

Odst. 7., 8., 9. a 10. (u Weingartena 1. atd.) — o pevných osedlých, domkářích, nájemcích a jich dětech — jsou poddaným nepříznivé jako u nás. (§ 10, a vlastně i 6, 7 a 8 jsou v jistém odporu s tím liberálním odstavcem 5., jemuž nelze tedy tolik věřit.) Odstavec 11. a 12. — o dětech jinde zrozených, neoddělených od rodičů i oddělených, či nemanželských,²⁰⁾ odpovídá poměrům u nás

¹⁸⁾ Viz o tom ku srovnání § 18 uvedeného dříve selského řádu z Lounska, který byl rozšířen i na jiných velkostatecích a patrně byl od Hrušků převzat z nějakého velkého panství.

¹⁹⁾ Děti manželské dědí stav svých rodičů, resp. otce; nemanželské řídí se dle matky a její poddanské příslušnosti. Tyto zásady staly se patrně podkladem i novějšího zákona o příslušnosti domovské.

²⁰⁾ Děti těchto lidí, pokud jejich rodiče byli či stali se poddanými, jsou také poddanými i po smrti rodičů. Vidíme z toho, že samy už speciální paragrafy i detaily zde uvedené v tomto našem regulativu z r. 1652, ale i hospodářské poměry, jež dirigovaly finanční situaci pána, jeho rodiny i úředníků a ti všichni zas poměry poddaných. Mírnější forma slezská oproti přísné stylisaci českomoravských řádů nesmí nás vésti ku přílišné důvěře. Nejen z důvodů základní stejnosti i stáří právních i jiných poměrů v českých zemích (tak že i teresiánsko-josefínská doba musila je řešiti společně); ale i proto, že tón našich poddanských řádů je přísný už před r. 1600, ač tehdejší praxe byla dokázaně mírnější oproti normám a zákonům všeobecným. — Dodatkem podotýkám, že za převzaté selské pozemky ku zřízení obory u Poděbrad platil Ferdiand I. hotovým penízem (t. j. nikoli směnou půdy jen), jak tomu nasvědčují zápisy z r. 1549 v purkrechtní knize vsí Kluku tamže. Ostatně činila tak i šlechta u nás (na př. Rožmberkové, páni z Hradce, Pernštejna, ze Švamberka a j. v.), když ku zřizování svých rybníků, obor, dvorů, ovčínů, vinic, chmelnic, zahrad, lesů, dolů, mlýnů, skláren, pivovarů, cihelen, ba i ku stavbě palíren, domů, cest, lázní, hřebčinců a p. o vzdoupený rustikál platila a dávala náhrady v půdě, služebnostech i penězích.

a mluví rovněž pro pány. Odstavec 13. (o služebnících vůbec a o úřednících, fojtech, šafářích, ovčácích, mlynářích a pod. s jich dětmi) nepraví nic zvláštního i je jako u nás (pro pány).

Z § 14 vidíme, že i ve Slezsku byly po válce třicetileté (1648 —) četné spory o poddané, o jich příslušnost, povinnosti a p. (Jako u nás.)

V § 15 zdůrazňuje se obecná zásada ad *scriptionis glebae*: poddaní mohou býti prodáni »mit dem fundo« a na jiná panství transferováni. (Jako u nás a obé mluví pro pány.)

Odstavec 16.—32.: jak a čím se ruší poddanství:

§ 16: Děje se tak výhostem, t. j. řádně vyhotovenou listinou a informací o tom, že byl od předešlé vrchnosti náležitě propuštěn. (Jako u nás a ve prospěch páňů.)

§ 17: Řádný, právně uznaný výhost může býti dán pouze od majitele dědičného, či jeho právních zástupců (poručníků) jeho jménem; je-li jich více, tedy ode všech. Nájemci, uživatelé zástav, lén, věn a p., nejsou k tomu oprávněni, neboť poddaný tvoří část kmenového jmění statku, jehož úbytek musí býti jinými nahrazen. (Jako u nás. Tento právní názor a pochod, v § 16 a 17 projevený jasně vyvrací t. zv. slezský liberalism.)

V § 18. podává se základní formulace výhostu, resp. výpovědního listu (jehož stylisace je *lhostejna*): poddaný byl propuštěn od svého pána s jeho vědomím a vůlí, což plně stačí k listině řádně zpečetěné a podepsané pro sedláky, domkáře a zahradníky pevně osdlé.

Právě 19. o d s t a v e c jasně dokazuje, že i ve Slezsku navzdor krásným slovům — skutečnost a prakse byla zlá, jako u nás: Vrchnosti prý nejednou (*bisweilen*) z d r á h a j í s e p r o p u s t i t i p o d d a n é h o, což prý nechvalno, ježto žádný pán není oprávněn překážeti v jeho blahobytu, leč z velmi důležitých příčin.

Vrchnost je povinna vydati v ý h o s t n í l i s t:

§ 20 (1), řádně-li prodá či přepustí poddaný svůj grunt, statek nebo zahradu s vědomím a vůlí pána. (Jako u nás; obvyklá vázanost k půdě, ad *scriptio glebae*, což je též smyslem § dalšího.)

§ 21 (2): Koupí-li panství grunt poddaného, či přinutí-li ho samo ku prodeji, nemusí tam poddaný zůstatí a nemusí se přinucením vrchnosti dát ní jinam přesaditi. (Toto poslední pokládám za novum u nás málo známé — ač je otázkou, jednali-li tak vskutku též Slezáci v praksi.)

§ 22: Poddaný nemůže býti vnucen pánu proti jeho vůli (3); ale pracovitého, řádného poctivce má přijmouti a předešlého propustiti. (Nic zvláštního a jako u nás.) Leč by tu byly důležité příčiny proti (by tím se neznesnadnila administrace a nevznikaly zbytečné spory). Toto všecko však byly zásady, jimiž bylo se řídití při sedlácích, domkářích a zahradnících s půdou z a k o u p e n o u.

§ 23 (4) týče se pouhých nájemců a podruhů: Nájem budtež nejméně na tři leta. Po skončení nájmu může jíti nájemce na jiné panství, ale s vědomím dosavadní vrchnosti, ohláší-li jí to včas a vidí-li, že dojde jinde přijetí. (S tímto názorem se u nás v této době neseťkáváme, ač to není nic zvláštního — pouhé výhosty. Ostatně četné ty podmínky zásadu slezskou hodně subjektivně omezují.)

§ 24 (5): Jestliže pán svůj statek opustil a neujal ho znovu v určité lhůtě po peremptorické citaci, je pokládán takovýto statek za opuštěný a spadá na novou vrchnost. V tomto případě budtež poddaní od své předešlé vrchnosti zproštěni a nemohou býti od ní více požadováni zpět. (Toto ustanovení vztahuje se na případy, jichž ve válce třicetileté a po konfiskacích Ferdinanda II. událo se dosti mnoho u nás a zvláště ve Slezsku. Není to de facto nič zvláštního a je to pouze forma právního řešení.)

§ 25 (6): Nemůže-li vrchnost svého poddaného pro jeho zločiny trpěti a provede o d s a d u jeho statku, je ten poddaný eo ipso své dosavadní vrchnosti zproštěn a není jí dále ničím povinen. (Samo-zřejmé; týče se především poddaných, kteří špatně platili daně i dávky a nedbale spravovali svůj statek. Je to liberální toliko zdánlivě, ježto byla na druhé straně tím otevřena brána ku mnoha odsadám. Výklad, co je to zločin, mohl býti subjektivní.)

§ 26 (7): Ztratí-li vrchnost svůj statek špatným jednáním (Miss-handlung), ztratí tím i veškero své právo ku svým poddaným, kteří však zůstávají spojeni s půdou a zavázáni nové vrchnosti. (Nic zvláštního.)

§ 27 (8): Nakládá-li pán špatně se svým poddaným a utiskuje ho, může ku s t í ž n o s t i p o d d a n ý c h, a nechce-li se dáti poučiti i od toho upustiti, své nadpráví i vrchnostenství (ježto ho zneužíval) vlivem vyšší (patrně veřejné) vrchnosti ztratiti, čímž budou poddaní zproštěni nesnesitelného jha. K této možnosti náležejí tyto případy: požadovati d v o r s k é s l u ž b y a r o b o t y proti zemské zvyklosti i starým urbářům, tak že by poddaný a jeho rodina následkem toho obstáti nemohli; jestliže by poddaným ukládal pán neobvyklé v ě z e n í i jiné t v r d é t r e s t y bez dostatečné příčiny; jestliže by s nimi nakládal s nepřislušným n á s i l í m, což by bylo s d o s t a t e k p r o k á z á n o. Tímto procesem n e s m í v š a k býti u b l í ž e n o ani věřitelům, ani berní a nástupcům toho p a n s t v í. (Tento odstavec zdá se býti ze všech nejliberálnější a přímo slezskou zvláštností; záleží arci na tom, zda i jak byl opravdu prováděn. Ale je též důkazem, že i ve Slezsku byly takové p ř í p a d y j a k o u n á s.)

§ 28 (9): Chce-li se osiřelé d ě v č e v d á t i na jiné panství, nemá se jí v odchodu a ve výhostu brániti, a to i s jejím majetkem; výhost budiž dán jí zdarma. Děvče musí však n a p ř e d o t o n á l e ž i t ě ž á d a t i a s v é s l u ž b y v p a n s k é m d v o ř e o d s l o u ž i t i,

nebo dáti na své místo pravého náhradníka. (I toto je stanovisko dosti liberální a jevílo by se tím pozoruhodněji, bylo-li tak vskutku též praktikováno, neboť se připojuje: pokud nebylo v některých knížectvích od starodávna již jinak ve zvyku.)

§ 29 (10): Stejně má se to díti i s vdovami, jež se chtějí provdati a odejít na jiné panství. Ale děti sirotky z prvního muže zůstávají v poddanství dosavadní vrchnosti. (Nic zvláštního a jako u nás, neboť pokud se týče výhostů, vládla mezi panstvími ustanovená *reciproca*, kde za propuštěného poddaného přišla odtud záhy náhrada v jiném. Horší bylo, kde bylo dotyčné panství vzdáleno a bylo s ním málo styků i výhostů. Arci vždycky záleželo na konec na dobré vůli, výkladu i referátu úředníků.)

§ 30: Chce-li se poddaný muž přiženiti ku vdově »zakoupené« na jiném panství, tu budiž rozhodnuto »*secundum ius strictum*«: nemá-li ženich tam, kde bydlí, půdy, budiž i on od svého pána poddanství zproštěn a vyhostěn na jiné panství ku své nevěstě. Má-li však vdova (či děvče) půdu »zakoupenou« a chce k ženichovi na jiné panství, tu musí ona na svůj statek dáti řádného náhradníka, jehož by dosavadní vrchnost též přijala. (Zde platí totéž, co jsme řekli již při odstavci předchozím, 29.)

§ 31 (11): Osiřelé děti dědí poddanství po otci, t. j. zůstávají poddanými té vrchnosti, kde otec jich zemřel, vrchnost je však povinna se jich ujmouti a pečovati o jich vychování i výživu. Jestliže však jich opustila a jiní lidé ze soucitu a smilování jinde (zejména ve městech) dali je do služeb, do škol či na řemeslo: tu platí všeobecný závěr sněmu d. d. 19. listopadu 1637, že takové chudé vesnické dítky v chudobě i nouzi za té nešťastné války v městě vychované mají býti zproštěny nexu mancipiorum a vrchnost tanquam pro derelicto habitis nemá k nim žádného nároku. (I tato péče o sirotky a pořádek ukazuje stanovisko pokrokové, ač je také výronem egoismu a snahy o pořádek a je ostatně i u nás.)

§ 32 (12): Poddaný se nemá vymlouvatí, že nevěděl, komu je poddán — *praescriptio propter defectum bonae fidei* nemá tu místa. Může se však státi, že někteří poddaní již před či na počátku třicetileté války od svých vrchností odešli jinam, tak že děti od svého útlého mládí (dříve, než dospěly rozumu) dostaly se pryč z panství, jinde byly vychovány a dlouho jinde bydlely. V tomto případě nastává promlčení, jejich bývalá vrchnost nemůže se jich dožadovati a poddaní po uplynutí 31 let a jednoho dne mohou se chrániti *praescriptione libertatis*, ježto v zemi až do r. 1631 i několik let po Pražském míru (1635) byl pokoj, tak že vrchnosti mohly vyzvěděti o pobytu svých poddaných a je revindikovati; jestliže vrchnosti tak neučinily a tolik času propásly, mohou tuto ztrátu přičísti pouze své nedbalosti. (Tento liberální názor byl namířen, jak se zdá, hlavně proti cizině a má býti právní normou v těchto eventuelních sporech.)

§ 33: Promlčení neplatí pro ty, kteří za války před nikoli příliš dlouhou dobou a bez důvodu nouze opustili své statky a nechali je státi opuštěny, ač mohli zůstat. Ti mohou býti od svých vrchností kdekoli zas požadováni i vráceni opět nazpátek a nuceni, by své opuštěné statky znovu nastoupili a vzdělávali. O to byl tehdy ve Slezsku nejpálčivější spor. Dotyčná komise nemohla se o tom rozhodnouti a toliko radila, by se tu rozeznávalo a zjišťovaly všechny okolnosti, vina či nevina odběhlého poddaného. (Pokud se týče zásadního výsledku, nelze tu viděti ničeho tak neobvyklého a bylo u nás podobně.)

§ 34: Ale tam, kde vrchnosti samy opustily (po konfiskacích, za války a p.) své statky i poddané a odebraly se v bezpečí či za hranice Slezska, poddaní, kteří v nejvyšší nouzi, jsouce bez ochrany, výdělku i obživy pro sebe a své rodiny, utekli se jinam a tam posud jsou; kterým zatím dům i dvůr vyhořel a jinak zašel: ti jsou hodni soucitu a tu slušno pozorovati, zda se pod novou vrchností z a k o u p i l i a osadili, či nikoli. (Tento poslední passus vykládá tento odstavec nejlépe; ostatně běželo také o trestnost nebo beztrestnost odběhlých poddaných.)

§ 35: Jestliže se tam nezakoupili, mají své předešlé statky i domy bez váhání znovu nastoupiti a je vzdělávati, mají-li k tomu prostředky; nemají-li však prostředků ku znovuzřízení svých zpustošených statků a živí se pouze prací rukou svých, tu mají své předešlé vrchnosti tamže dáti za sebe jiného. (Přirozené a jediné možné řešení, jež bylo také v Čechách.)

§ 36: Ty však, kteří se zakoupili (s pomocí nové vrchnosti) a s velkou prací i mnohými výdaji znovu se zařídili; kteří se tam oženili (jednou i podruhé): těžko i tvrdo je nutiti, aby svůj dům a dvůr se škodou své rodiny i své nové vrchnosti opouštěli a táhli zpět na místa zpustošená, ježto svůj nový statek nemohou tak brzy prodati, ani svůj starý tak snadno vzdělati. Tito poddaní musili před nepřítelem a pro nedostatek potravin se zachrániti, tak že jsou bez viny a nelze jich pokládati za zběhlé; rovněž bez viny je i jejich nová vrchnost a zasluguje spíše chvály, ježto se jich ujala, jich chránila a poskytla jim útočiště i živobytí. Z té příčiny je radno nepostupovati proti těmto zakoupeným tak přísně a ponechati jich raději už na tom novém panství, jejich dědičné staré vrchnosti dáti pak za ně náhrada níka, nebo — není-li to možno — vyrovnati se s ní způsobem slušným a snesitelným. Kdyby však měla předešlá vrchnost nedostatek poddaných a opuštěný statek nemohla tak brzy obsaditi, tu nutno jí náhradu patrně zvýšiti mírně. (Toto liberální slezské stanovisko je arci jenom ná z o r e m a nikoli nařízením, ukazujíc, že i tam se postupovalo **tvrdě**. Je-li řeč našich poddaných řádů přísná, musilo se v praxi i u nás povolovati, poněvadž revindikací zakoupených nebyly dotčeny pouze zájmy poddaných, ale vice versa i většiny těch nových vrchností.)

§ 37: Tento řád o zběhlých poddaných platí deset let ode dne uzavření míru westfálského (dne 24. října 1648), chová-li se poddaný pod novou vrchností pokojně a bez závady, tak že nebude k němu stará vrchnost míti po té více nároku, ježto během těch 10 let mohla se po svých poddaných s dostatek vyptati. Ale o poddaných, kteří odběhli za války, platí všecka ustanovení hořejší a mohou býti od svých starých vrchností revindikováni i požadování zpět. (Tato lhůta byla nutna, aby podobné spory netáhly se věčně a byla stanovena konečná mez. Toto jinak samozřejmé narovnání pořádku bylo pro slezské poměry příznivým a stalo se tam dříve, než jinde.)

§ 38: Vojáci, kteří u vojska vskutku sloužili, ve zbrani, v jistých plucích, stáli před nepřítelem, konali tažení, stráž i jiné služby válečné či jen sloužili několik let u důstojníků a mohou ukázati dokumenty, jichž o tom řádně získali (Passport und Abschied): ti, když se nyní v míru navrátili domů, jsou vůbec poddanství (staré i nové vrchnosti) prosti i se svými všemi potomky. Ale ti, kteří nebyli skutečnými vojiny, ale toliko u koní, zavazadel a u prostých vojáků sloužili, ti zůstávají poddanými a mohou býti od svých vrchností kdekoli revindikováni. (Obvyklé ustanovení, tam i u nás.)

§ 39: Ohledně požadování poddaných zpět budíž — jako vůbec ve všem — rozeznáváno: Poddaní nedávno odběhli a dosud pod jinou vrchností neusedlí, mohou býti kdekoli i svémocně vzati zpět, ovšem bez hluku a sběhu lidí. Ale poddaného osedlého (nebo i jen domkáře) nelze bráti násilím, ale jenom po předchozí slušné žádosti u nové vrchnosti, jež má k tomu býti ochotnou. Revindikace armata manu má za následek ztrátu poddaného. (Tento opatrný postup, který se nám zamlouvá, byl arci v zájmu a ku prospěchu nejen poddaných, ale i těch nových vrchností. Také odtud asi ta humanita i mírnost.)

§ 40: Jestliže proti restituci poddaného nová vrchnost protestuje a prohlašuje za svého, nechť ho propustí, a jestliže i poddaný proti svému starému poddanství činí právní odpor a námítky: pak je nutno zjištění soudní a causae cognitio, a to před řádnou vrchností (a immediate superior), nebo královským vrchním úřadem, od nichž dlužno očekávati rozhodnutí. (Tato forma byla i u nás, ač ohledně poddaných později i před král. úřadem fiskálním.)

§ 41: Aby nebyl spor o to dlouhý a rychle bylo rozhodnuto, stačí tu sumární důkaz, při čemž jsou ustanoveny tyto tresty: kdo zdržuje u sebe cizího poddaného a vědomě bez příčiny ho chrání proti staré dědičné jeho vrchnosti, ten jí pokutou zaplatí 50 tolarů slezských a všecky vzešlé škody i výdaje jí nahradí; poddaný pak, který se tomu beze slušné příčiny protivil, bude původní své vrchnosti dle její libosti pracovati 4 neděle zdarma a za svou stravu. Za to i ten, kdo, požaduje nějakou osobu za svého poddaného, nedokáže

toho listinami, propadá stejnému trestu i náhradě výloh. (Ani tato ustanovení nejsou nic jinde neobvyklého i zvláštního a chtí pouze v této příčině učiniti přísnými tresty konečný pořádek.)

* * *

Již zde na počátku podal jsem sice kritiku tohoto slezského poddanského řádu z r. 1652, který i v § 37 ujišťuje zase, že ve Slezsku »iura sclaveria servitutis et mancipiorum« nemají původu, nejsou zvykem a byla rozličnými usneseními zrušena i zakázána, »also dass auf eine Praescription zu schliessen bedenkich«. A vskutku nemluví se tu pouze o odběhlých poddaných i jich »redukci«, ale také o volnosti lidu obecného vůbec, a stanoví i zjišťují se tu zároveň určité stupně (druhy) poddanství při tom. Mluví se zde o zakoupených, nezakoupených, o nájemcích a podruzích, o prostě osedlých (třeba i s panským fundem mrtvým i živým); všichni dělí se na sedláky, domkáře, zahradníky, nájemce a podruhy. Byla tuto provedena tedy ve Slezsku už roku 1652 právní dedukce o původu poddanství, jež v Čechách a na Moravě stala se teprve v době tereziánsko-josefinské (jak jsem to již výše naznačil); poměry byly v českých zemích v základě opravdu stejné. Bohužel, tam i tam nebyly dosti zdůrazněny skutečné formy a stupně starého zákupu, t. j., jednak že svazek poddanský u nás byl poměr kombinovaný, nájemný a lenní, což dokazují ty všeliké činže i odúmrť. (V alpských zemích byl to více poměr lenní.) Jednak přehlížejí se vlastně a de facto změny, jež staly se v českých zemích zřízením pozemkových knih, t. j. skutečným právním uznáním rustikálu a zákupu vesnického jakožto takového a o sobě proti dominikálu již tehdy stojícího. Buď nebyly tedy ty šlechtické právní dedukce správnny, t. j. úplné, anebo bylo opomenuto činiti z nich důsledky a byla tu mimo to i snaha, rustikál co možno omezovati, teritoriálně i právně; konečně bylo přehlédnuto, že právě v 16. st. hospodářské dvory šlechty byly zvětšovány, přeměňovány a rozmnožovány, k vůli čemuž teprve v 16. v. bylo nutno zvýšiti robotu, t. j. pracovní povinnosti poddaných.

Ve Slezsku čteme liberální slova roku 1652. Sluší arci zjistiti, pokud slovům následovaly činy a pokud theorie kryla se s praxí. Byli to úředníci, kteří tento řád vykládali a prováděli v jednotlivých případech, jsouce odvislí od svého pána, v jehož jméně i »zájmu« mohli prováděti kdesi v odlehlém a vzdáleném místě tyranii skutečnou. Ostatně tento řád nebyl ani zákonem, ani nařízením závazným; vždyť v některých odstavcích se přímo jen radí. Také může překvapiti, že píše-li se, že poddanství vzniká držbou rustikální půdy, poddanými byli i podruzi, nezakoupení atd. (§ 5.) A naopak, měl-li kdo úplný zákup, že vzdor tomu byly poddanými i jeho

všechny děti. V Čechách ostatně i narovnání o hory (z r. 1575) i Obnovené zřízení zemské (z r. 1627) dí, že horníci na př. jsou osobně svobodní i se svou rodinou a jsou podrobeni toliko věčným břemenům z rustikální (poddanské) půdy, již zakoupili (Z. 22); že mohou se svobodně odstěhovati a tu svou poddanskou půdu volně prodati (Z. 24). I z těchto malých příkladů vidíme zde tedy slabiny a protimluvy i v té theorii krásné. Ostatně Slezsko těšilo se jistým náboženským svobodám, rekatolisace nemohla se tam ani prováděti tak přísně, jako u nás. Také nebylo tak zrušeno. Mimo část Sasů (1631) trpělo válkou teprve v posledním desetiletí od Švédů. Ký div, že se tam poddaní ze sousedních zemí hrnuli, že jich tam bylo mnoho? A čím více poddaných, tím víc poplatníků, robotníků i pracovníků na panství; tím více příjmů a tudíž i cena panství byla větší, vzrůstala. Byl to tedy především zájem zisku na poddaných, který vedl k té krásné theorii. Mimo to právě z těch vypočítávaných případů se přiznává, že i ve Slezsku byl té doby znamenitý útlisk poddaných; a tento řád pouze radí k jisté mírnosti.

Vzdor tomu lze přece připustiti, že místy a někdy vedlo se slezským poddaným lépe, nežli našim. Sama větší náboženská svoboda vedla tam i k větší liberálnosti. Plynulo to i z menší zrušivosti i rekatolisace země; a populace byla větší. Nebylo tedy ani tolik důvodů k útisku. Za to Čechy i Morava byly tehdy úžasně zrušivěny i vyliďněny — vizme berní rolle z r. 1654 a 1655; a rekatolisace prováděla se tam obecně a velmi tvrdě. Ostatně přísnou mluvu našich poddanských řádů lze viděti již v 16. století; brzy po potlačení posledních husitských bojů před r. 1500. A zdá se, že tato větší přísnost u nás byla toliko jejich odleskem a následkem — ze strachu před svobodnou husitskou demokracií.

Jedna věc plyne však nesporně z tohoto slezského řádu z r. 1652: jaká totiž honba po poddaných panovala toho času v českých zemích i v sousedství. Je to základní charakteristikou té doby. Zeměmi procházeli panští špehouni a přestrojení drábové. Co to bylo nářku i křiku, když nějakého poddaného polapili! A co dopisování, protestů i sporů! Vrchnostenští hejmani na zámku namáhali se ze všech sil, by nových poddaných získali a starých nepropustili; to byla tehdy jejich hlavní činnost. Kdo si chtěl přivésti ženu z jiného panství, musil ji často unésti, neboť zřídka dostal výhost pro ni; ale pak byl zase trestán pro únos. Jaká to byla strašná doba, vidíme-li ty detaily — nemluvě o rostoucích tehdy robotách a jiných útiscích —!

Dvě konečné věci lze, soudím, přijmouti po hořejší kritice tohoto poddanského řádu z r. 1652: 1. Oprávněnou skepsi ke skutečným poměrům ve Slezsku, třeba ideové a hmotné důvody mohly tam býti mírnější. 2. Poměry byly ve všech českých zemích v zá-

kladě stejné, jak to vidíme ostatně i z citované již knihy Grünbergovy. Ani doba tereziánsko-josefínská přese všechn svůj centralism nevyhnula se tu jistému jednotnému řešení agrární a poddanské otázky v českých zemích. Kořeny byly staré, rody skoro tytéž — jaký div? A Slezáci byli především dobří obchodníci, lidé praktičtí. Vidíme to vše i z pramenů i z literatury příslušné a výše již uvedené.

Podávám především rozbor toho slezského regulativu z r. 1652. Srovnávací pokus s českými poměry učiněn toliko všeobecně a nikoli s detailními doklady, což z důvodů účelu i místa nebylo ani dobře možno. Ale tyto moje archivní výsledky potvrdí všichni znatelé poddanských poměrů i archivů, jakož i čtenáři citované již Kalouskovy edice. (Viz k tomu i memoriál hrab. Blümen-
gena z doby tereziánské v »Čas. pro děj. venk.«, 1924.)
